

VLADAS PUPSYS

AR BUVO J. A. KOMENSKIO „ORBIS PICTUS ...“ LIETUVIŠKAI?

Kalbėdama tarptautinėje konferencijoje „Pasaulio universalumas ir pedagogika“ (Klaipėda, 1992 m. rugsėjo 10—11 d.), viešnia iš Prahos daktarė Marta Bečkova (Čekijos mokslų akademijos Filosofijos institutas) nusistebėjo, kad Lietuvoje neištirta J. A. Komenskio knygos „Pasaulis paveikslėliuose...“ 1682 m. leidimo problema.

Dr. M. Bečkova padedant, paaiškėjo, kad apie lietuviškąjį „Orbis pictus“ yra žinia bibliografiniame leidinyje: K. Pilz. J. A. Comenius. Die Ausgaben des Orbis sensualium pictus. Nürnberg, 1967, p. 135. Čia pat pateikiamos trys nuorodos iš bibliografijų: Zibrt V. Nr. 203365; Grasse II 1861, s. 234; Jarnik. s. XXXV.

Tikslesnių duomenų apie leidimo vietą jokioje bibliografijoje nenurodoma, tik H. Jarnik cituoja senesnius duomenis ir pamini galima išleidimo vietą — Niurnbergą („galima spėti“). Duomenų apie vertimo tikslumą (taisyklingumą) ir leidinio išvaizdą, kaip teigia bibliografas, šiuo metu kol kas („noch nicht“ — paryškinta mano — V. P.) dar neturime (K. Pilz, p. 135).

H. Jarnik dar pažymi, kad „Vilniuje ši knyga nežinoma“¹. Iš tikrųjų lietuviškose bibliografijose toks leidinys neminimas.

Ką galima pasakyti apie įžymaus čekų teologo ir pedagogo Jano Amoso Komenskio (1592—1670) knygą „Pasaulis paveikslėliuose...“ (lot. „Orbis sensualium pictus...“)? Tai vadovėlis, iliustruotas žodynas, išleistas 1658 m. Amsterdame. Iš esmės šis leidinys yra iliustruotas J. A. Komenskio vadovėlio „Durys, atvertos kalboms“ („Janua linguarum reserata“, 1631) leidimas — beje, pirmasis mokymo knygų leidybos praktikoje.

Knygotyrininkė G. Raguotienė šitaip pristato J. A. Komenskio vadovėlį: „Tai tarsi žinių enciklopedija. Ją vartant, žiūrint paveikslėlius, suaugusiam žmogui paaiškinant, vaikas susikuria vaizdą apie pasaulį“².

G. Raguotienė nurodo, kad Lietuvoje išleistas Kaj. Nezabitauskio elementorius „Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Zemaičių ir Lietuvos“ (1824 m.), parengtas J. A. Komenskio „Orbis pictus...“ pavyzdžiu, turėjo 51 paveikslėlį. Abiejų knygų sudarymo principai ir struktūra — tie patys. Net jų paveikslėlių paskirtį Kaj. Nezabitauskis aiškina panašiai kaip ir Komenskis: „Kad vaikai stebėdamiesi (...) linksmai ant jų, kuo greičiausiai be jokio įkyrėjimo išmoktų skaityti ir pažinti daiktus“³.

¹ H. Jarnik. Predmlowa vydatelova. Veškere spisy J. A. Komenskeho. Sv. X. Brno, 1929, S. XXXV.

² Raguotienė G. Simtas knygos mįslių. 2-asis papildytas leidimas. V., 1980. P. 160.

³ Ten pat., P. 162.

Kyla tokie klausimai:

Pirmas. Ar turėjo Kaj. Nezabitauskis J. A. Komenskio knygą, kai rengė savąjį 1824 m. elementorių? Jei turėjo, tai kokią? Yra žinoma, kad „Orbis pictus...“ buvo kartotinai leidžiamas įvairiomis kalbomis per visą XVIII amžių. Tai buvo J. V. Gėtės „Viena mylimiausių vaikystės knygų“⁴. Su J. A. Komenskio vadovėliu Kaj. Nezabitauskis galėjo susipažinti besimokydamas Kauno gimnazijoje arba studijuodamas Vilniaus universitete. Tai galėjo būti lenkiškas leidinys, pasirodęs taip pat 1682 m.

Antras. Kodėl toks svarbus leidinys nebuvo įtrauktas į lietuviškų knygų bibliografijas? Nejaugi per tiek laiko užsienio šalių bibliografai jo nepastebėjo?

Trečias. Jeigu buvo lietuviškas leidinys, tai kas jo vertimo autorius?

J. A. Komenskio knygas leido reformatai, asmeniniai ryšiai siejo didžią tautų mokytoją ir Lietuvos didikus Radvilas (Jonušą ir Boguslavą). Tad kas iš Radvilų aplinkos ėmėsi šio darbo? S. Bitneris, J. Božimovskis, S. Minvydas, J. A. Jurskis, Z. Moršfinas ar J. K. Krainkis? Pats lietuviškojo vertimo sumanymas galėjo atsirasti ir anksčiau, ir jis sietinas su J. A. Komenskio artimiausio padėjėjo — žento Petro Figulo-Jablonskio (Peter Figulus-Jablonski) (1619—1670) atvykimu į Klaipėdą 1667 m. Kaip žinoma, vienas iš atvykimo tikslų — įsteigti Klaipėdoje reformatų („Cekų brolių“) kolegiją. Tuo pačiu metu veikė Lietuvos reformatų Kėdainių, Biržų ir Papilio mokyklos, į kurias, „pedagogikos reformatoriaus J. A. Komenskio požiūriu, [...] gimtoji kalba buvo įsileidžiama [...] kaip pagalbinė, ypač žemesnėse klasėse“⁵. J. A. Komenskio „Orbis pictus...“ lietuviškai galėjo įeiti į Klaipėdos, Kėdainių ir Biržų reformatų švietėjų sumanymų ir darbų sferą. Mecenato vaidmenį šiuo atveju galėjo atlikti Boguslavo Radvilos (1620—1669) dukra Liudvika Karolina Radvilaitė (1667—1695), kurios lėšomis buvo išleistas knygos Lietuvos reformatų reikalams — „Katekizmas“ ir „Maldos krikščioniškos“ (abi 1684 m.). Ji taip pat paskyrė 5 000 lenkų auksinų Naujajam Testamentui išleisti (nepaisant įvairių peripetijų, ši knyga pasirodė po L. K. Radvilaitės mirties — 1701 m.).

Neabejotina, kad ir po J. A. Komenskio ir P. Figulo-Jablonskio mirties (1670 m.) išliko glaudūs ryšiai su Radvilų palikuonimis. J. A. Komenskio dukros ir P. Figulo sūnus Danielius Arnoštas Jablonskis (1660—1741) kartu su Mikalojumi (Samueliu) Minvydu kurį laiką gyveno L. K. Radvilaitės dvare ir kaip pamokslininkai auklėjo ją reformatų tikėjimo dvasia. Minėtasis J. A. Komenskio vaikaitis D. A. Jablonskis po teologijos studijų Frankfurte prie Oderio 1678—1679 m. gyveno Biržų pilyje ir dirbo mokytoju vietos reformatų mokykloje⁶. Taigi yra realių istorinių prielaidų, kad J. A. Komenskio „Orbis pictus...“ galėjo būti užsakytas ir pradėtas rengti Lietuvos reformatų bendruomenėje.

⁴ Raguotienė. Simtas knygos msljū. P. 162.

⁵ Jurginis J., Lukšaitė I. Lietuvos kultūros istorijos bruožai. V., 1981—P. 254.

⁶ Zr.: „Fünfzig Jahre im preussischen Hofpredigerdienst. D. E. Jablonski (...)“ von Prof. Dr. J. Kvaesala. Giessen. 1896. P. 3; „Daniel Ernst Jablonski. Eine preussische Hofpredigergestalt im Berlin von zweihundert Jahren“, Gezeichnet von Hermann Daltow. Berlin, 1903. P. 54.

Deja, aiškių atsakymų į iškilusius klausimus kol kas nėra, todėl J. A. Komenskio „Pasaulis paveikslėliuose...“ lyg ir primena planetą, kurios buvimas astronomų apskaičiuotas, bet ji dar neatrasta. Kol kas neįmanomos ir optimistiškos prognozės. Prisiminkime Biržų reformatų klebonijos gaisrą 1681 m., kurio metu sudegė Naujojo Testamento vertimo į lietuvių kalbą rankraščiai. O gal sykiu sudegė ir „Orbis pictus...“ vertimas? Būta ir kitokių priežasčių, pavyzdžiui, matrimonialinės intrigos tais pačiais 1681 m., kai Brandenburgo elektorius, nepaisydamas kitų globėjų, sutuokė L. K. Radvilaitę su savo sūnumi Liudviku. Dėl to kilo daug triukšmo ir reikalavimų konfiskuoti visus Radvilų dvarus⁷. XVII amžiaus pabaiga buvo nepalanki mokslui ir kultūrai. Todėl galima ir tokia prielaida, kad J. A. Komenskio „Orbis pictus...“ lietuviškasis rankraštis žuvo, netapęs knyga. Tokią prielaidą sąlygoja faktas, kad lietuviškos knygos horizontuose „Pasaulio paveikslėliuose...“ pėdsakų neaptinkama.

Taigi „Orbis pictus...“ 1682 m. lietuviškojo vertimo klausimas lieka atviras. Tebevyksta leidinio paieškos. Kad ir kaip jos baigtųsi, lieka įdomus Lietuvos sąlyčio su J. A. Komenskio pedagogika faktas XVII amžiaus pabaigoje — prieš 310 metų. Jeigu ši knyga buvo išspausdinta ir pasiekė Lietuvą, iš jos vaikai galėjo semtis žinių Biržuose ir Kėdainiuose, Kaune ir Klaipėdoje bei kitose reformatų salelėse, nes „Orbis pictus...“, anot rusų pedagogo P. Blonskio, „tapo tiesiog visų tautų bendra vertybe iki pat XVIII amžiaus pabaigos“. Tai liudija ir Kaj. Nezabitauskio 1824 m. elementorius. Žinoma, tikėtina, kad to meto (XVII a.) mokyklose galėjo būti mokomasi ir iš lotyniškai-vokiškai-lenkiškųjų „Orbis pictus...“ knygų.

Baigiant rengti šią publikaciją, gauta žinia iš JAV Kongreso bibliotekos: lietuviškojo „Pasaulio paveikslėliuose...“ jie neturi. Patarė kreiptis į Čekijos nacionalinę biblioteką Prahoje. Taip ir padaryta. Deja, ir čekų bibliografai nieko aiškaus atsakyti negalėjo.

Klaipėdos universiteto
Pedagogikos katedra

Įteikta 1993 m. balandžio mėn.